

ORHEIUL VECHI: UNELE OBSERVAȚII CU PRIVIRE LA PROCESUL DE URBANIZARE ÎN MOLDOVA FEUDALĂ

DE

PAVEL BÎRNEA

Orheiul Vechi este deocamdată unicul oraș moldovenesc medieval din Rep. Moldova devenit șantier de cercetări arheologice intensive și continue. Situată în vecinătatea zonei sud-estice a Codrilor Centrali, între localitățile Trebujeni și Butuceni, pe un promontoriu numit „Peștera”, din meandrele riului Răut, așezarea istorică incită mereu interesul cercetărilor. Ea a fost reperată în 1946 de către Gh. Smirnov, care timp de 15 ani a efectuat aici ample cercetări arheologice. În această perioadă au fost depistate și studiate urme ale unor importante construcții: două caravanserași, trei băi, o cetate, o biserică, fortificații etc., cu numeroase obiecte arheologice. În 1968 teritoriul Orheiului Vechi a obținut statut de rezervație istorico-arheologică. Aceasta a dat un nou impuls muncii de cercetare.

Din păcate stratul cultural de pînă la 0,70 m adîncime a fost în mare parte distrus în urma săpăturilor tîrzii și a muncilor agricole: pregătirea terenului pentru vii și livezi etc. Astfel, materialul din acest strat alterat nu a putut fi recuperat, cu excepția monedelor și a ceramicii. Cu atît mai prețios devine prin aceasta materialul depistat în zona și umpluturile construcțiilor locale, meșteșugărești, gospodărești etc. În urma săpăturilor au fost descoperite mărturii ce țin de diferite epoci, din timpurile străvechi pînă în secolul al XVII-lea: paleolitic tîrziu (mileniile 40—30 î. de H.), cultura Cucuteni (3400—3300 î. de H.), cultura getică (secolele IV—III î. de H.), cultura Poienesti—Luncașovca (secolele II—I î. de H.), cultura Sintana de Mureș—Ceaneșov (secolele III—IV), urme ale așezărilor din secolele VI—XII. O importanță de netăgăduit capătă în acest sens cercetarea celor două orizonturi urbane, conținînd un bogat și divers material. Este vorba de orașul din perioada Hoardei de Aur, denumit Şehr al-Gedid („Orașul Nou”) și, în special, de orașul moldovenesc — Orhei). În ultimele decenii a fost cercetată o suprafață de circa 20 000 m², fiind descoperite urmele a peste 400 de construcții, majoritatea lor aparținînd de straturile urbane. În orașul din perioada Hoardei de Aur au fost cercetate 235 de obiective, inclusiv 27 de locuințe, 44 de construcții gospodărești (civile), 163 de gropi cu diferite destinații. Pentru perioada moldovenească a orașului sînt caracteristice vestigiile a 148 de construcții, inclusiv a 27 de locuințe, a 40 de construcții de gospodărie, 81 de gropi. În Orheiul Vechi au fost descoperite două tezaure: primul (din 1963) conține 120 unelte agricole, iar al doilea (din 1988) 290 obiecte de fier.

Materialul depistat și colecționat de pe șantierul arheologic Orheiul Vechi contribuie la o mai bună cunoaștere a topografiei urbane, a tipologiei construcțiilor civile și de cult, a fortificațiilor, a caracterului meseriilor și a uneltelor, a aspectelor agrare ale vieții urbane etc. Materialul arheologic cercetat permite totodată explicarea unor aspecte importante ale urbanisticii medievale, a dezvoltării social-economice și a tipologiei arhitecturale a sistemului de fortificații, a evoluției construcțiilor civile și de cult în diferite perioade a vieții economice și culturale a orașului medieval, a relațiilor sale economice și culturale cu alte centre etc.

Din multitudinea de probleme pe care le ridică cercetările metodice de la Orheiul Vechi, ne vom opri cu acest prilej la aceea a căilor de formare ale așezării de tip urban din zona Codrilor din Moldova. În mod concret vom urmări în ce măsură poate fi vorba de formarea orașului ca rezultat al dezvoltării social-economice a așezărilor rurale din împrejurimi. Încercări în această direcție au fost făcute și anterior, însă ele au purtat un caracter general, rămînînd mai mult în sfera ipotetică.

ncercarea de a studia, întemeiat pe informații concrete, problema genezei așezării urbane moldovenești pe acest teritoriu se efectuează pentru prima oară prin utilizarea materialelor de la Orheiul Vechi. Cercetările au permis să se contureze, în linii mari, etapele procesului său de urbanizare.

Spre deosebire de orașele Chilia și Cetatea Albă, care au precedat apariția rețelei oășenești medievale a statului moldovenesc, Orheiul Vechi s-a format mai târziu, în urma și în baza dezvoltării social-economice generale a societății feudale moldovenești. Totodată, Orheiul Vechi medieval e unicul centru urban „mort” de pe teritoriul dintre Prut și Nistru, adică nu poartă pe umerii săi storicii construcții moderne. După cum s-a menționat deja, Orheiul Vechi este situat pe Răut, râu care a jucat un anumit rol în dezvoltarea așezării. Pămînturile mănoase din împrejurimi erau bune pentru agricultură, conform datelor documentare și arheologice pe o rază de 50 km din jurul Orheiului Vechi, pe malurile riurilor Răut, Cula și Ichel fiind situate peste 50 de așezări rurale. Potrivit nărturiilor documentare, satul din acele timpuri cuprindea circa 20 de case cu o populație de aproximativ 100 de oameni. Astfel, în linii mari, în această zonă dens populată a teritoriului dintre Prut și Nistru locuiau circa 5 000 de oameni. În anii '30 ai secolului al XV-lea aici erau cunoscute în documente satele Procopeni, Macicăuți, Căzarăuți, Piatra, Fintina Albă, satul „Lingă moară” satul „La gura Ohrincei” etc. Din anii '50 ai secolului al XV-lea este atestat și satul Izbiștea. Aceste sate aparțineau marilor proprietari de pămînturi, cum au fost boierii Oancea Logofăt sau Mihaie din Dorohoi. Alături de satele pomenite în documente, în urma săpăturilor arheologice au mai fost descoperite și alte așezări din aceeași epocă: Scoc, Trebujeni, Biănești III, Ivancea, Lucașovca, Slobodca—Petruha etc. Desigur că acestea nu erau toate localitățile existente atunci. Descoperirile avocate confirmă faptul că în urma unor complexe procese social-economice, dar și datorită condițiilor geografice și climatice, la începutul secolului al XV-lea Codrii Orheienei deveniseră o zonă de concentrare demografică cu un număr considerabil de sate, cu intense preocupări economice. Luate în ansamblu, aceste condiții au constituit premise pentru crearea unui nucleu urbanistic, cu anumite tendințe de specializare a meseriilor și de separare a lor de muncile câmpului. Trăsăturile incipent urbane moldovenești s-au manifestat pe teritoriul părăsit al crașului din epoca Hoardei de Aur, Șehr al-Gedid. Rautul, pe malul căruia se înfiripa orașul, servea drept cale de comunicare cu alte localități. Pe ruinele centrului urban al Hoardei de Aur, mai ales în sectorul caravan-seraieilor, au fost înălțate primele construcții ale viitorului oraș moldovenesc, ocrotit dinspre apus de o fortificație din birne. Datorită poziției geografice și a factorului economic, Orheiul Vechi a devenit un centru agrar-meșesugăresc, atrăgînd meseriașii din împrejurimi. Aici și-a făcut apariția unul din cele mai vechi centre incipente urbane moldovenești. Potrivit materialului numismatic — circa 50 de monede ale lui Vladislav Jagello (1386—1434), Alexandru cel Bun (1400—1432) și Iliș (1432—1433) — așezarea este datată în anii 20 ai secolului al XV-lea. În această perioadă urbana ocupă partea centrală a promontoriului, avînd o suprafață de circa 15 ha. Concentrarea unui impresionant număr de monede mărturisește, de asemenea, că la hotarul anilor '20—30 ai secolului al XV-lea Orheiul Vechi nu mai era o obișnuită așezare rurală, ci un veritabil centru agrar-meșesugăresc și comercial. Pînă în prezent au fost descoperite puține construcții pentru meseriași, în schimb au fost scoase la iveală numeroase cuptoare de ars ceramică.

La începutul celei de-a doua jumătăți a secolului al XV-lea, urmînd fortificarea locurilor de răsărit ale țării și luînd în considerație poziția strategică avantajoasă a Orheiului, situat pe un loc înconjurat din trei părți de riul Răut și ocrotit de malurile sale stîncose abrupte, Ștefan cel Mare a transformat Orheiul într-un puternic punct de apărare. Partea mai vulnerabilă — cea de vest — a fost întărită cu două linii de fortificații din pămînt și lemn: șanțuri și valuri cu palisadă, iar la marginea așezării a fost înălțată o cetate de piatră cu suprafață de un hectar. Înălțarea construcțiilor fortificate la Orheiul Vechi în anii 60 ai secolului al XV-lea, paralel cu numirea în 1470 a primului pîrcălab orheian — Gangur — în calitate de comandant militar al garnizoanei cetății și împrejurimilor, au influențat în mod esențial viața orașului. În comparație cu perioada precedentă a sporit numărul populației, s-a diversificat componența ei socială. Populației cu preocupări agrare și meșesugărești i s-au alăturat practicantii unor noi meserii: zidari, pietrari, fierari, tîmplari etc., veniți din satele vecine și statorniciți în Orhei. Perioada zidirii cetății corespunde, probabil, primei etape de concentrare în oraș a populației rurale „neagrare”, care pe această cale se instrăinează de sat. Tot aici erau concentrați reprezentanții aristocrației feudale, slujitorii mărunți și oștenii garnizoanei.

Înălțarea cetății, apoi a primei biserici, numirea pîrcălabului, ca și apariția garnizoanei au făcut să apară anumite elemente din conducerea administrativ-politică și militară. Astfel, în procesul general incipient urban, Orheiul a atins treapta unui oraș medieval. Alături de alte centre, el exercita funcția de apărare militară, ceea ce a transformat de fapt Orheiul în unul din punctele de apărare ale țării. Treptat, Orheiul acumulează și exercită și alte funcții urbane. Apariția cetății la Orhei, ca și apariția curților domnești în alte orașe ale Moldovei, au stimulat procesul de urbanizare, contribuind la sporirea numerică a populației oășenești, la separarea continuă a producției meșesugărești, la intensificarea relațiilor marfă-bani, la transformarea Orheiului în oraș. Prin anii

'70 ai secolului al XV-lea Orheiul depășește stadiul de așezare orășenească incipientă, devenind treptat un adevărat centru al meseriilor și comerțului. În această perioadă se extinde teritoriul orașului, cuprinzând partea centrală și cea nord-estică a „Peșterii”, cu o suprafață de 72 ha. Dinspre vest orașul era mărginit de cetatea cu palatul pircălabului. În incinta cetății erau și atelierele de fierărie, de prelucrare a pietrii și a osului și de confecționare a arcurilor etc. În partea sudică a cetății erau casele orășenilor înstăriți, înălțate pe temelii de piatră, cu cuptoare de cărămidă. Tot aici erau concentrate și locuințele semiadâncite ale slujitorilor de rînd și construcțiile gospodărești. La răsărit de cetate (la o distanță de 15—20 m) era situată o biserică de lemn cu fundament de piatră, preluată de la construcțiile corespunzătoare ale secolului al XIV-lea. Într-un colț al naosului a fost descoperit un mormînt, avînd dăltuit pe piatra funerară textul unei inscripții moldo-slavone. Alături de biserică era situat cimitirul ortodox. În partea de răsărit a orașului se afla spațiul locativ. Aici au fost descoperite și ateliere, cuptoare pentru ars ceramică, varnițe, depozite, beciuri.

Concomitent cu evoluția planimetrică, la Orhei se diversifică ocupațiile meseriașilor, apare tendința de specializare a unor ramuri. Aceasta se observă îndeosebi la olărit. Prin schimbarea caracteristicilor ceramicii se obține o calitate superioară a vaselor, sortimentul obiectelor ceramice devenind mai variat, aceasta și prin folosirea unor procedee tehnice noi de lucru. Nivelul avansat de dezvoltare a meseriilor la Orheiul Vechi la sfîrșitul secolului al XV-lea este confirmat și de descoperirea chiar lângă cetate a unui atelier specializat de olărit, unde lucrau circa șapte-opt meșteri, confecționînd și cable pentru sobe. Sporirea volumului producției meșteșugărești în Orhei a dus la formarea treptată a unei piețe locale, existența ei fiind confirmată și de afluxul de monede din argint emise de Ștefan cel Mare, precum și de monede din țările vecine, în primul rînd din Ungaria și Polonia.

Așadar, la sfîrșitul secolului al XV-lea dezvoltarea meseriilor, a comerțului și a circulației mărfurilor de la Orheiul Vechi a atins un asemenea nivel, încît a putut să treacă într-o nouă etapă de dezvoltare și să devină un însemnat centru meșteșugăresc și comercial, deci să devină oraș cu toate caracteristicile specifice. La acel hotar istoric premisele necesare pentru un atare calificativ erau prezente: localitatea dispunea de un număr considerabil de locuitori, ce se diferențiau atît pe plan social, cît și pe plan economic; erau aplicate noi procedee tehnice la înălțarea fortificațiilor, a spațiului locativ, ca și în domeniul meseriilor; se formase piața locală; apăruse reședința feudală — citadela; își exercita funcțiile conducerea politic-administrativă. Monedele străine ne arată că piața locală era inclusă în circuitul comercial internațional. Astfel, se poate aprecia cu deplină temei că în anii '90 ai secolului al XV-lea Orheiul Vechi era un oraș feudal deja format. Se cerea doar confirmarea juridică a statutului de oraș. Din păcate, la sfîrșitul secolului amintit — în anul 1499 — orașul a fost distrus de către tătari.

În urma cercetărilor metodice intense efectuate la Orheiul Vechi au putut fi conturate, în linii mari, căile procesului de formare a orașului în această zonă, etapele devenirii sale: a) etapa pre-urbană, cînd apar premisele formării nucleului viitoarei așezări urbane; b) etapa apariției și statornicirii centrului incipient urban — centrul agrar-meșteșugăresc (anii '20—60 ai secolului al XV-lea); c) etapa orașului timpuriu (anii '70—80); d) etapa definitivării orașului moldovenesc feudal (anii '90).

Firește, acest succint articol nu poate epuiza în totalitate chestiunea în discuție, ci doar conturează, în linii mari, etapele procesului îndelungat și complex de urbanizare din Moldova feudală. Pentru elucidarea cît mai completă a problemei sînt necesare noi investigații, la care ar fi de dorit să fie antrenate forțe științifice mai consistente.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

- E. A. ABÍZOVA, P. P. BÍRNEA, A. A. NUDELMAN, *Древности Старого Орхеля. Молдавский период*, Chișinău, 1982.
 E. A. ABÍZOVA, P. P. BÍRNEA, *Некоторые данные о результатах исследования городища Старый Орхей*, în *Археологические исследования в Молдавии в 1981 г.*, Chișinău, 1985, p. 188—198.
 A. ANDRONIC, *Despre geneza orașului medieval românesc: modelul Iașilor*, în *Aspecte ale civilizației românești în secolele XIII—XVII*, red. E. I. Emandi, Suceava, 1986, p. 54—61.
 P. P. BÍRNEA, în *Древняя культура Молдавии*, Chișinău, 1974.
 P. P. BÍRNEA, în *История народного хозяйства Молдавской ССР (с древнейших времен до 1812 г.)*, Chișinău, 1976.
 P. P. BÍRNEA, *Молдавский средневековый город в Днестровско-Прутском междуречье XV-начало XVI в.*, Chișinău, 1984.
 P. P. BÍRNEA, *Orheiul Vechi — Старый Орхей — L'Ancien Orhey*, Chișinău, 1986.
 P. P. BÍRNEA, T. F. RIABOI, *Археологические работы в Старом Орхее*, în *Археологические исследования в Молдавии в 1983 г.*, Chișinău, 1988, p. 113—126.
 P. P. BÍRNEA, T. F. RIABOI, *О некоторых итогах исследований в Старом Орхее*, în *Археологические исследования в Молдавии в 1984 г.*, Chișinău, 1989, p. 193—204.
 L. L. POLEVOI, *Очерки исторической географии XVIII—XV вв.*, Chișinău, 1979.
 G. D. SMIRNOV, *Археологические исследования Старого Орхеля*, în *KS*, 56, 1954, p. 24—40.
 V. SPINEI, *Moldova în secolele XI — XIV*, București, 1982.

L'ANCIEN ORHEY : CERTAINES OBSERVATIONS SUR LE PROCESSUS D'URBANISATION EN MOLDAVIE MÉDIÉVALE

RÉSUMÉ

L'Ancien Orhey (Orheiul Vechi) est l'une des villes médiévales moldaves qui ont bénéficié d'amples fouilles archéologiques, entreprises immédiatement après la guerre et que l'on a continué, avec des intermittences, jusqu'à présent. Grâce à ces recherches nous jouissons d'une image révélatrice sur la topographie urbaine, la typologie des constructions civiles et de culte, des fortifications, de la diversification des métiers, de la vie économique et culturelle. Un rôle important dans la genèse de la ville a été détenu par le réseau d'établissements ruraux de ses environs. Dans la zone de ceinture autour de l'Ancien Orhey, ayant le rayon de 50 km, on a dépisté plus de 50 villages, dont quelques-uns sont attestés dans les actes médiévaux, tandis que d'autres sont identifiés par des fouilles archéologiques. Dans la période de domination de la Horde d'Or sur le territoire de l'Ancien Orhey l'on a mis les bases d'un important centre urbain, mais il a été détruit après la chute des Mongols de Moldavie dans la seconde moitié du XIVe siècle. C'est à peine au début du siècle suivant que l'établissement reprend ses prérogatives de centre artisanal et commercial. Au développement de la ville a contribué grandement sa fortification faite au début de la seconde moitié du XVe siècle.

Traduit par MICHAELA SPINEI